

Святлана МАРОЗ
Марына РЖАВУЦКАЯ

ЛЕКСІКА І ФРАЗЕАЛОГІЯ

УРОК-СЕМІНАР (V КЛАС)

Мэты: паўтарыць і актуалізаваць тэарэтычныя звесткі па лексіцы і фразеалогіі, абагульніць асноўныя тэарэтычныя палажэнні па тэме; замацаваць уменне тлумачыць значэнні слоў, уменне падбіраць сінонімы і антонімы, характарызаваць словы паводле сферы і стылю ўжывання; знаходзіць фразеалагізмы ў сказах, тлумачыць значэнне фразеалагізмаў, падбіраць сінанімічныя адпаведнікі; адрозніваць прыказкі ад прымавак, афарызмы ад крылатых слоў; замацаваць уменне карыстацца лінгвістычнымі слоўнікамі; папаўняць актыўны слоўнік фразеалагізмамі, беларускімі прыказкамі; развіваць вуснае і пісьмовае маўленне вучняў, лінгвістычнае мысленне, памяць, увагу; выхоўваць імкненне да інтэлектуальнага развіцця.

Абсталяванне: лінгвістычныя слоўнікі (тлумачальныя, фразеалагічныя), зборнікі прыказак і прымавак.

Тып урока: урок паўтарэння і абагульнення вывучанага.

На папярэдніх уроках (прыкладна за дванадцяткі да правядзення) настаўнік паведамае вучням асноўныя пытанні семінара, працяг адпаведную літаратуру, дапамагае склаці тэма паведамленні.

Асноўныя пытанні семінара

1. Слова як адзінка мовы (асноўныя прыметы, лексічнае і граматычнае значэнні, мнагазначнасць, сінонімы і антонімы).
2. Амонімы і мнагазначныя словы (адрозненне амонімаў ад мнагазначных слоў).
3. Агульнаўжывальныя словы і словы абмежаванага ўжытку (дыялектная, спецыяльная і жаргонная лексіка).
4. Стылістычны падзел лексікі (кніжная і гутарковая лексіка).
5. Фразеалагізмы і іх ужыванне ў маўленні.
6. Прыказкі. Крылатыя выразы (афарызмы).

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і мэтай урока.

III. Праверка дамашняга задання.

IV. Актуалізацыя ведаў па вузлавых пытаннях вывучанага.

Вузлавыя пытанні па тэме:

- Якая розніца ў значэннях слоў *лексіка* і *лексікалогія*?

- З якімі раздзелаў мовазнаўства звязана лексікалогія?

- Якая адзінка мовы называецца словам? Назавіце асноўныя прыметы слова.

- Якая розніца паміж лексічным і граматычным значэннямі слова?

- Якое значэнне называецца прамым, а якое пераносным? Прывядзіце прыклады.

- Якія словы называюцца амонімамі (сінонімамі, антонімамі)? Адрозніце прыкладамі.

- Як можна адрозніць амонімы ад мнагазначных слоў?

- Якая моўная адзінка называецца фразеалагізмам?

- Якая моўная адзінка называецца прыказкай? Якім адрозніваюцца прыказкі ад афарызмаў?

V. Тэарэтычнае абагульненне ў форме лінгвістычных паведамленняў.

• Уступнае слова настаўніка.

Лексіка – гэта сукупнасць слоў пэўнай мовы, яе слоўнікавы склад. У больш вузкім значэнні лексіка абазначае асобныя пласты слоўнікавага складу мовы. Як вядома, наша мова з’яўляецца “сістэмай сістэм” і мае складаную шматузроўневую пабудову. Кожнаму моўнаму ўзроўню ўласцівы свой набор адзінак. У якасці такіх адзінак сучасная лінгвістыка найчасцей разглядае гукі, марфемы, словы і словазлучэнні ці сказы.

У слоўнікавы склад сучаснай беларускай мовы нават па самых сціпрых падліках уваходзіць каля паўмільёна літаратурных і дыялектных слоў. Многія з іх маюць некалькі лексічных значэнняў, што значна павялічвае слоўныя магчымасці мовы. Калі ж сюды дадаць і спецыяльную тэрміналогію, і наменклатурную лексіку, то цяжка нават уявіць памеры таго слоўніка ці картатэкі, якія маглі б уабраць гэтае незлічонае багацце.

Складанасць і шматаспектнасць беларускай лексікі з’яўляецца асноўнай прычынай таго, што яна вывучаецца ў межах самых розных лінгвістычных дысцыплін: лексікалогіі, фразеалогіі, стылістыкі і інш.

Лексікалогія – гэта навука пра слоўнікавы склад мовы. Сёння гэта добра распрацаваны раздзел мовазнаўства са шматлікімі адгалінаваннямі. Да яе галоўных праблем адносяцца

проблемы слова, яго месца сярод іншых адзінак мовы, лексічнага значэння, сінаніміі, антаніміі і інш.

Паслухайце паведамленні аднакласнікаў па вызначаных пытаннях семінара (на паведамленне адводзіцца 5 – 7 хвілін).

Колькасць, аб'ём і змест паведамленняў удакладняецца настаўнікам у залежнасці ад задач, пастаўленых на ўроку, і ўзроўню падрыхтаванасці класа.

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ВУСНЫХ ПАВЕДАМЛЕННЯЎ

1. Слова як адзінка мовы

Слова – асноўная адзінка мовы. У размове ці на пісьме мы ўжываем словы, спалучаем іх у словазлучэнні, будзем сказы. Знешне мы ўспрымаем слова як гук ці сукупнасць гукаў. Аднак словам нельга назваць любое адвольнае спалучэнне гукаў. Каб служыць для моўных зносін паміж людзьмі, спалучэнне гукаў павінна мець пэўнае значэнне. Тады гэта будзе слова. Значэнне слова – гэта яго змест, унутраны бок, суадноснасць з пэўным прадметам. Такое значэнне слова называецца лексічным. Самастойнае слова заўсёды мае лексічнае значэнне. Кожнае самастойнае слова здольнае ўступаць у розныя адносіны з іншымі словамі, г. зн. спалучацца з іншымі словамі адпаведна граматычным законам нашай мовы. Такая здольнасць слова з'яўляецца яго граматычным значэннем. Напрыклад, лексічнае значэнне слова *зграбны* – стайны, грацыёзны, а граматычнае – якасны прыметнік адзіночнага ліку, мужчынскага роду, назваўнага склону.

У сучаснай беларускай мове ёсць словы, якія маюць толькі адно значэнне, г. зн. адназначныя словы, напрыклад *дажджынка* – кропля дажджу, *лясісты* – гэта зарослы лесам. Аднак большасць слоў беларускай мовы мнагазначныя, напрыклад *дажыць* – 1) давесці навучанне да якога-небудзь канца, 2) вывучыць што-небудзь поўнасю або да якой-небудзь мяжы; *вянок* – 1) сплеценыя ў кружок лісты, кветкі, 2) у драўляным зрубе: чатыры бярвяны як узаемазвязанае звяно, 3) вязка, звязка аднародных прадметаў (*вянок грыбоў*). Слова становіцца мнагазначным, калі якая-небудзь назва прадмета ці з'явы пераносіцца на іншы прадмет ці з'яву. Такое слова ўжываецца для назвы некалькіх прадметаў. Мнагазначнае слова мае асноўнае значэнне, прамое, і вытворныя. Прамае значэнне з'яўляецца першасным, з такім значэннем слова прама паказвае на прадмет, свабодна спалучаецца з іншымі словамі. На базе асноўнага значэння развіваецца пераноснае, напрыклад, прамое значэнне слова *зграя* – чарада сабак, ваўкоў і пад., а пераноснае – шайка,

банда; прамое значэнне слова *блукаць* – доўга хадзіць у пошуках чаго-небудзь, каго-небудзь; блудзіць, а пераноснае – пераходзіць з аднаго прадмета на другі, не спыняючыся на чым-небудзь (пра погляд, вочы, думкі). У пераносных значэннях адчуваецца экспрэсіўна-эмацыянальнае адценне. Такія значэнні ў слоўніках адзначаюцца паметай *перан.* (пераноснае).

Кожнае слова лексічна звязваецца з іншымі словамі. Сістэмныя сувязі паміж словамі праяўляюцца не толькі ў здольнасці слоў мець некалькі значэнняў, у мнагазначнасці, але і ў магчымасці выкарыстання розных слоў для называння адных і тых жа прадметаў, якасцей, з'яў. Такія словы называюцца сінанімамі, напрыклад: *смелы* – *адважны* – *храбры*, *вельмі* – *надта* – *надзвычайна* – *неймаверна*, *ісці* – *кročыць* – *рухацца* і інш. Яркім праяўленнем сістэмных адносін у лексіцы побач з мнагазначнасцю і сінаніміяй з'яўляецца і антанімія – з'ява проціпастаўлення слоў. Антонімы – словы з супрацьлеглым значэннем: *гаварлівы* – *маўчаць*, *салодкі* – *горкі*, *гарачы* – *халодны*, *высокі* – *нізкі*, *добры* – *дрэнны* і інш. Як і пры сінанімах і антонімах належаць да адной частцы мовы.

Ужывае выкарыстанне мнагазначных слоў, сінанімаў і антонімаў пашырае выяўленчыя магчымасці мовы.

2. Амонімы і мнагазначныя словы

Амонімы – словы з аднолькавым гукавым складам, але з розным значэннем. Амонімы трэба ўмець адрозніваць ад мнагазначных слоў. Мнагазначнае слова – гэта адно слова з некалькімі значэннямі, паміж якімі заўсёды захоўваецца адзінства, напрыклад: *вогнішча* – 1) распаленая куча дроў, ламачча; агонь і 2) месца, дзе гарэ агонь; *памятны* – 1) які надоўга запомніўся, незабыўны і 2) які служыць для напаміну, для захавання чаго-небудзь у памяці. Усе гэтыя значэнні маюць унутраную сувязь. Амонімы не маюць такой сэнсавай сувязі, напрыклад: *абора* – тонкая вяровачка, якой прымацоўваюць лапаць да нагі, і *абора* – вялікае памяшканне для жывёлы; кароўнік; *вядомы* – пра якога хто-небудзь ведае; знаёмы і *вядомы* – якога вядуць, які ідзе ззаду.

Адрозніваць мнагазначныя словы і амонімы можна рознымі спосабамі. Адзін з іх падбор сінанімаў. Калі падбраныя сінанімы па значэнні блізкія, узаемазамяняюцца ў спалучэнні, значыць перад намі мнагазначнае слова. Напрыклад, слова *адабраць* абазначае: *сілай забраць*; *пазбавіць якасцей*, *пачуціць*, *права*; *адняць час*, *здараўе*, а таксама *прызнаваць добрым*. Першыя тры – гэта значэнні мнагазначнага слова, паколькі адабраць, адняць, забраць,

пазбавіць можна і зямлю, і час, і права. Слова *адабраць* са значэннем *прызнаваць* добрым сі-нанімічнае *ўхваляць*, а значыць гэта амонім.

У некаторых выпадках выяўленню слоў-амонімаў дапамагае словаўтварэнне і формаўтварэнне. Напрыклад, ад слова *тытан* (чалавек, які змагаўся з багамі; чалавек вялікага таленту) утвараецца прыметнік *тытанічны*, ад слова *тытан* (серабрыста-белы цвёрды метал) утвараюцца прыметнікі *тытанавы* і *тытаністы*, ад слова *друк* (выдавецкая справа) – *друкаваць*, *друкар* і ад слова *друк* (вялікая ёмістая палка) – *дручок*.

Часам на амонімы паказвае спалучальнасць слова, так, напрыклад, слова *грот* (пячора) спалучаецца са словамі *штучны*, *прыродны*, *схавацца*, *зайсці*, а са словам *грот* (ніжні прамы парус на грот-мачце) – *наставіць*, *павярнуць*; *графік* (дыяграма) – *дакладны*, *колькасны*; *графік* (мастак, спецыяліст у галіне графікі) – *вядомы*, *знакаміты*.

У тлумачальных слоўніках значэнні мнагазначнага слова падаюцца ў адным слоўнікавым артыкуле, а словы-амонімы – у розных.

3. Агульнаўжывальныя словы і словы абмежаванага ўжытку

Словы не аднолькава выкарыстоўваюцца ўсімi носьбітамі мовы: адны з іх ужываюцца ўсімi носьбітамі незалежна ад месца іх пражывання, прафесіі, узросту, роду заняткаў, становішча ў грамадстве, адукацыйнага і культурнага ўзроўню; другія – актыўна ўжываюцца толькі на пэўнай тэрыторыі, ірадыкальнымі асобных прафесійных ці сацыяльных груп насельніцтва. Адсюль вынікае, што лексіка сучаснай беларускай мовы ў адносінах сферы яе выкарыстання падзяляецца на дзве вялікія групы – агульнаўжывальную (агульнанародную) і абмежаванага ўжытку.

Агульнаўжывальная лексіка – гэта словы, якія ведаюць усе носьбіты мовы і шырока выкарыстоўваюць іх у штодзённых зносінах. У склад агульнаўжывальнай лексікі ўваходзяць словы розных часцін мовы: *падручнік*, *агарод*, *бацька*, *белы*, *высокі*, *вялікі*, *гаварыць*, *касіць*, *адзін*, *дзевяты*, *я*, *мы*, *сам* і інш.

Лексіка абмежаванага ўжытку падзяляецца на дыялектную, спецыяльную і жаргонную.

Да дыялектнай лексікі адносяцца словы, якія ўжываюцца толькі на пэўнай тэрыторыі. Гэтыя словы вядомыя не ўсім носьбітам мовы, а толькі тым, хто жыве на той тэрыторыі, дзе гэтыя словы бытуюць. Большасць дыялектных слоў з'яўляюцца мясцовымі назвамі агульнавядомых прадметаў, дзеянняў, прымет, таму ў літаратурнай мове ім адпавядаюць агульнаўжывальныя

словы: *вятроўкі* – басаножкі, *нагавіцы* – штаны, *жуковіна* – пярсцёнак, *вілахвост* – падліза, *дзяньгуб* – гультай, *абквеціць* – упрыгожыць, *абножыцца* – натаміць ногі, стаміцца.

Да спецыяльнай лексікі адносяцца навуковыя тэрміны і прафесіяналізмы. Навуковыя тэрміны – гэта назвы спецыяльных паняццяў пэўнай сферы навукі, мастацтва, вытворчасці: *атмасфера*, *імпульс*, *пнеўманія*, *кульмінацыя*, *марфема* і інш. Навуковыя тэрміны ўжываюцца найчасцей у навуковай і навучальнай літаратуры.

Да тэрмінаў блізкія прафесіяналізмы. Гэта словы, якія звычайна ўжываюцца ў мове прадстаўнікоў асобных прафесій ці спецыяльнасцей – ганчароў, краўцоў, плятагонаў, сталяроў, друкароў і інш.: *шмуцтытул* (ліст паперы перад пачаткам кнігі, раздзела, дзе змяшчаецца заглавак, ілюстрацыя), *шлангоўр* (шавецкі рамень), *штаг* (канат, трос), *шчэпак* (транспарцёр для сыпкіх рэчываў), *фа-трышываць* (прышываць рукамі). Прафесіяналізмы адрозніваюцца ад тэрмінаў тым, што часта сустракаюцца на ўзроўні паўафіцыйных назваў спецыяльных паняццяў і бытуюць звычайна ў вусным маўленні, жывой гутарцы.

Дыялектная і спецыяльная лексіка падаецца ў слоўніках з паметамі: *абл.* (абласное), *бат.* (багачынае), *хім.* (хімічнае), *спец.* (спецыяльнае) і інш.

Ад лексікі дыялектнай і спецыяльнай адрозніваецца жаргонная лексіка. Жаргонныя словы – гэта словы, якія ўжывае вузкае кола людзей, аб'яднаных сумесным дзеяннем, агульнымі інтарэсамі. Ёсць жаргон паляўнічых, спартсменаў, студэнтаў, школьнай моладзі: *аўтамат* (залік за працу на працягу семестра), *пара* (двойка), *хвост* (няздадзены залік ці экзамен), *ляп* (памылка), *лабы* (лабараторныя работы). Жаргонныя словы толькі засмечваюць літаратурную мову. Яны зрэдку сустракаюцца пры апісанні пэўных сацыяльных з'яў, для моўнай характарыстыкі персанажаў.

4. Стылістычны падзел лексікі

Усе словы беларускай мовы падзяляюцца паводле стылістычнай характарыстыкі на нейтральныя і стылістычна афарбаваныя. У мове пераважаюць нейтральныя словы, яны толькі называюць прадметы, з'явы, не ацэньваючы іх: *аўтобус*, *восень*, *горад*, *весела*, *смяцца*, *добры* і інш. Такія словы ў слоўніках не маюць стылістычных памет.

Стылістычна афарбаваныя словы – гэта словы, якія не толькі называюць прадметы, з'явы, але адначасова выражаюць дадатковыя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні. Так, напрыклад, словы *сонца* і *сонейка* маюць агульнае лексічнае значэнне 'нябеснае свяціла', але ў слове *сонейка*

ёсць дадатковая якасць – ацэнчасць, якая выражае ласкавыя адносіны моўцы да прадмета.

Сярод стылістычна афарбаваных слоў адрозніваюць словы гутарковыя і кніжныя. Гутарковыя словы – гэта словы, якія ўжываюцца пераважна ў вуснай і пісьмовай гутарковай мове: *акуратыст, буслянка, абліваха* (галалёд, зімовы дождж), *дружбак, дубасіць, ватага, ветрагон, мэтлахі* (шматкі), *газетчык* (журналіст). У слоўніку такія словы падаюцца з паметай *разм.* (размоўнае). Некаторыя гутарковыя словы маюць адценне грубасці, яны звычайна ў слоўніках адзначаюцца паметай *праст.* (прастамоўнае): *галадранец, балабоніць, здурэць, хаміць, шкандыбаць*.

Гутарковымі лічацца і дыялектныя словы: *дуліна* (грушавае дрэва, плод), *трактаваць* (частаваць гасцей), *настругаць* (пачысціць, пра бульбу і пад.), *купа* (вялікая колькасць чаго-небудзь, куца), *варушкі* (рухлівы), *завейка* (завіруха).

Кніжныя словы – гэта словы, якія ўжываюцца ў пісьмовай навуковай ці публіцыстычнай мове, а таксама ў мове мастацкай літаратуры. Многія кніжныя словы запазычаныя: *рамантызм* (настрой думак, светаадчуванне), *рарытэт* (каштоўная рэч), *аўтэнтычны* (які адпавядае арыгіналу, правільны), *камплемент* (пахвальны водгук, прыемныя словы), *татальны* (усёабдымны, усеагульны). У складзе кніжнай лексікі вылучаюцца словы так званых высокага стылю, якія ў слоўніках маюць памету *выс.*, словы паэтычныя – памета *паэт.* і словы архаічныя – памета *ўст.:* *выбраннік, чароўны, лілея, паходня* (факел), *ратны* (ваенны баявы), *чалю* (лоб), *ловы* (паляванне) і інш.

Да кніжнай лексікі адносяцца і вузкаспецыяльныя тэрміны з розных галін навукі з паметай *спец.:* *біёніка* (навука сумежная з тэхнікай), *барытанальны, мслюляць* (пераходзіць з адной танальнасці ў другую), *трамбоз* (утварэнне тромба), *руно* (шэрсць авечкі), *магма* (расплаўленая маса ў глыбінях Зямлі), *рэкламацыя* (прэтанзія на нізкую якасць тавара з патрабаваннем пакрыцця страт) і інш.

Шматлікія словы на працягу часу трацяць адценне кніжнасці і замацоўваюцца сярод стылістычна нейтральных: *аргумент, гіпотэза, дыскусія, каницэцыя, дыялектыка*.

5. Фразеалагізмы і іх ужыванне ў маўленні

Беларуская мова багатая на фразеалагізмы. Фразеалагізм – устойлівая моўная адзінка, якая складаецца не менш як з двух слоў (іх называюць кампанентамі), мае адзінае, цэласнае значэнне, спалучаецца з іншымі словамі, выконвае ў сказе ролю аднаго члена: *ні слыху ні дыху* (нія-

кіх вестак, нічога не чуваць), *блізкі свет* (далёка), *збіцца з ног* (стаміцца, замарыцца), *трымаць язык за зубамі* (маўчаць, не прагаварыцца). Знешне фразеалагізмы падобны да словазлучэнняў, але адрозніваюцца тым, што ў іх словы страчваюць самастойнае лексічнае значэнне. У мове ёсць фразеалагізмы, якім адпавядаюць свабодныя словазлучэнні, але абазначаюць яны рознае: *апусціць рукі* (у час зарадкі) – *апусціць рукі* (страціць волю, жаданне); *казу пасвіць* (на полі) – *казу пасвіць* (адставаць на працы); *дарогі разышліся* (на ростанях, перакрыжаванні) – *дарогі разышліся* (блізкія сувязі, адносіны спыніліся); *выйсці наверх* (на дах) – *выйсці наверх* (нечакана выявіцца, стаць вядомым усім); *на руках насіць* (дзіця) – *на руках насіць* (высока цаніць, даражыць кім-небудзь).

Фразеалагізмы не страчваюць у час размовы, а выкарыстоўваюцца як гатовыя з вядомым значэннем: *ні хаты і лапаты* (нічога няма), *на макавае зерне* (вельмі мала), *плячо ў плячо* (дружна, разам), *званіць зыком* (маніць) і інш.

Сукупнасць фразеалагізмаў пэўнай мовы называецца фразеалогіяй. Фразеалогіяй называецца і радзель мовазнаўства, які вывучае названыя адрэзкі. Фразеалогія беларускай мовы складвалася на працягу стагоддзяў і паходзіць з розных крыніц. Асноўная і невычэрпная іх крыніца – жывая народная мова: *вачыма свяціць* (перажываць пачуццё сораму), *ламаць галаву* (напружана думаць), *за пояс заткнуць* (перасягнуць, перавысіць каго-небудзь у чым-небудзь), *душа ў душу* (вельмі дружна, у поўнай згодзе) і інш. З вуснай народнай творчасці прыйшлі фразеалагізмы *голад не цётка, абы дзень да вечара*, з твораў мастацкай літаратуры – *Асадзі назад!* Сталі фразеалагізмамі некаторыя прафесійныя выразы: *іграць у адну дудку* (ад музыкантаў), *ні пуха ні пярэ* (ад паляўнічых), *шыта белымі ніткамі* (ад краўцоў).

Фразеалагізмы ўжываюцца ў гутарковай мове, у мастацкай літаратуры і публіцыстыцы, выступаюць выразным стылістычным сродкам. У беларускай мове ёсць безліч фразеалагізмаў, кожны з якіх немагчыма замяніць разважанымі нават на некалькі старонак. Гэта наша нацыянальнае багацце. Яны “ажыўляюць” мову, робяць яе вобразнай, маляўнічай.

6. Прыказкі.

Крылатыя словы (афарызмы)

Да фразеалогіі ў шырокім разуменні слова адносяць прыказкі, прымаўкі, крылатыя словы і афарызмы. Агульнае ў іх тое, што яны выкарыстоўваюцца ў маўленні як гатовыя, вядомыя, з вядомым сэнсам, маюць вобразнасць і выразнасць.

Прыказка – кароткі ўстойлівы выраз, рытмічна арганізаваны, які ў завершанай вобразнай форме абагульняе тыповыя з’явы жыцця, павучае, дае практычныя парады: *Бачыць вока далёка, а розум яшчэ далей; Сябра за грошы не купіш; Тады слова серабро, калі справа золата; Не плюй у вадзіцу: згадзіцца напіцца* і інш.

Прымаўка – гэта таксама ўстойлівае, гатовае выслоўе, якое вобразна, эмацыянальна характарызуе падзею, асобу, але без абагульнення і вывадаў: *Чужымі рукамі жар заграбаць; Неханка на Іванка; Вывалакі няма; Жыве, як гарох пры дарозе*. Розніца паміж прыказкай і прымаўкай не вельмі значная. Большасць даследчыкаў згаджаюцца з тым, што прыказка выражае завершаную думку, у маўленні з’яўляецца закончаным меркаваннем, якое абагульняе жыццёвы вопыт, а прымаўка канчаткова афармляецца і набывае канкрэтны сэнс толькі ў кантэксце. Так, напрыклад, выраз *Маслам кашы не сапсуеш* (таго, што прыносіць карысць лепш перадаць, чым недадаць) сэнсава закончаны і дадатковага тлумачэння не патрабуе, а выраз *Жыве, як гарох пры дарозе, – хто ні ідзе, той скубе ўяўляе сабою незакончанае меркаванне: хтосьці пастаўлены ў вельмі неспрыяльныя ўмовы. Тут даецца ацэнка, эмацыянальная характарыстыка пэўнага становішча. Прыказкі і прымаўкі многа даюць для разумення народнага шматвяковага вопыту, філасофіі, мастацтва слова, якія дайшлі да нас праз стагоддзі. Кожны чалавек знойдзе што пераняў, чаму навучыцца, ідучы ўслед за мудрасцю народа.*

Ад прыказак і прымавак трэба адрозніваць афарызмы (грэч. *aphorismas* ‘афорызмы’). Афарызм – гэта выказванне, якое перадае лагічна закончаную думку, выразаную ў яскравай, трапнай і лаканічнай форме: *Добра быць у дарозе, якую ты сам сабе выбіраеш* (Якуб Колас); *Не шукай ты шчасця, бо лічы чужым далёкім полі* (Янка Купала); *Не хваліся дабрывёю, рабі дабро ты моўчкі лепш* (Пятрусь Броўка); *Вечна тваім застанеца толькі тое, што ты аддаў* (Уладзімір Караткевіч). Найперш ад прыказак афарызмы адрозніваюцца тым, што маюць канкрэтнага аўтара або шырокавядомую крыніцу (эпічны твор, рэлігійны помнік і пад.). Адрозніваюцца афарызмы і ад крылатых слоў. Крылатыя словы (і сам выраз з’яўляецца “крылатым”) звычайна больш шырока ўжываюцца і ўключаюць у свой склад не толькі закончаныя думкі-меркаванні, але і трапныя найменні, нярэдка аднаслоўныя: *Пан сахі і касы* (Янка Купала), *свінтус-грандыёзус* (Кандрат Крапіва). Існуюць літаратурныя творы, якія цалкам складаюцца з афарызмычных выказванняў. Найчасцей афарызмы ўваходзяць у склад іншых твораў, таму

пераважная большасць іх – гэта ўрыўкі з мастацкіх, публіцыстычных, філасофскіх і навуковых сачыненняў.

VI. Дыферэнцыраванае выкананне практыкаванняў.

На 5-6 балаў – 3 практыкаванні, на 7-8 балаў – 4 практыкаванні, на 9-10 балаў – 5 практыкаванняў.

Заданне 1. Патлумачце значэнне амонімаў: *бабка – бабуля, расплюшчыць – расплюшчыць, дысцыпліна – дысцыпліна, пара – пара*. З адной парай слоў (на выбар) складзіце і запішыце сказ (з кожным словам).

Заданне 2. Вызначце лексічнае і граматычнае значэнне вылучаных слоў, падбярыце да іх сінонімы.

Мая мова не знае змяркання ад маленства да старасці лет, буду *несціць* яе як каханне, разглядаць, як *чароўны* букет (Л. Геніюш).

Заданне 3. Знайдзіце і выпішыце фразеалагізмы з урыўка, патлумачце значэнне кожнага. Да першага ў тэксце падбярыце сінанімічныя.

Адгукі дуліся лакоі, / Падхапілі гошы зык; / Спалі жартаў тых настроі, / Прыкусілі ўсе язык. / А Сымон грае-творыць, / Ён забыўся, ён не тут. / Пан Галыга збіты з тропу / І не верыць ён зушам, / Ён вачэй не зводзіць з хлопа, / Чарам тым паддаўся сам (Я. Колас).

Для даведак: наступаць сабе на язык, круціцца на языку, злыя языкі, малоць языком, павесіць рот на замок.

Заданне 4. Выпішыце з фразеалагічнага слоўніка (любога, на выбар) тры фразеалагізмы з кампанентам *галава*, патлумачыўшы значэнне кожнага. З адным (на выбар) складзіце і запішыце сказ.

Заданне 5. Аднавіце прыказкі: устаўце ў іх прапушчаныя словы – назвы частак цела чалавека. Напішыце, у якіх сітуацыях іх можна ўжыць:

1. Без навук, як без _____. 2. Не сунь _____ ў чужое проса. 3. Адна _____ добра, а дзве (яшчэ) лепш.

VII. Дамашняе заданне.

VIII. Падвядзенне вынікаў урока.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская мова** : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994.
2. **Красней, В. П.** Сучасная беларуская мова : Лексікалогія. Фразеалогія / В. П. Красней, У. М. Лазоўскі, І. М. Шчарбакова. – Мінск : Універсітэцкае, 1984.
3. **Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы** / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994.
4. **Сучасная беларуская літаратурная мова** : Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія / М. Ц. Кавалёва, А. К. Юрэвіч, Ф. М. Янкоўскі [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 1993.
5. **Янкоўскі, Ф. М.** Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Нар. асвета, 1984.